

*Городиловська Г. П.,  
кандидат філологічних наук,  
старший викладач кафедри української мови  
Національного університету «Львівська політехніка»*

## ФІЛОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ НАУКОВОГО СТИЛЮ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ Р. ІВАНИЧУКА

**Анотація.** Статтю присвячено лексико-семантичному аналізу філологічної лексики – лінгвістичної та літературознавчої, яка репрезентує науковий стиль у художньому дискурсі відомого українського письменника Р. Іваничука. З'ясовано ефективні прийоми і способи реалізування цих лексичних одиниць у звичній для них функції номінації понять, а також у стилістично-виражальному значенні. Наведено особливості використання таких засобів у різних комунікативних ситуаціях.

**Ключові слова:** лінгвістична та літературознавча лексика, пряме й переносне значення, науковий стиль, художній дискурс.

**Постановка проблеми.** Дослідження художнього дискурсу письменників у лінгвістичному аспекті – це одна з найважливіших проблем, актуальність якої на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки є незаперечною, оскільки воно дає можливість зазирнути у творчу лабораторію митців, виявити динаміку лексико-семантичних, словотвірних, граматичних норм, пов'язаних із художнім стилем, показати енергетику мовностилістичних засобів образотворення. Особливо ж, коли центром уваги стають міжстильові течії, які найяскравіше проявляють себе в художньому тексті через лексичні елементи наукового стилю, зокрема терміни.

Сучасній українській літературі властиві стилістичні прийоми і способи введення наукової термінології в образну тканину художніх творів. Ми натрапляємо на метафоричні й стилістично переосмислені терміни в історичних творах П. Загребельного, Ю. Мушкетика, Р. Федорова, В. Шевчука. Звичайно, вживані у цих письменників наукові лексеми підлягають різній стилістичній обробці, яка залежить від смаків і творчої манери кожного з них.

Оригінальні прийоми введення термінів у художню мову є і у Р. Іваничука, твори якого виявилися найбільш продуктивними щодо вживання в них наукової лексики.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Історична проза автора вже була в полі зору багатьох лінгвістів. Зверталися до його доробку В. Буда [1], Г. Гайдученко [3], Л. Голоюх [4], С. Єрмоленко [5], О. Хом'як [15] та інші дослідники, які розглядали окремі мовознавчі питання і лише принагідно залучали матеріал із його романів. Цілісного дослідження мовностилістичних особливостей художнього дискурсу письменника, зокрема з огляду на питання вивчення в його мовотворчості спеціальної термінології, ще не було. Використання наукової лексики в історичних творах письменника, з одного боку, покаже природний стан мови як відтворювача мислення соціуму через слово автора, а з іншого, через художню спрямованість дасть можливість відчувати індивідуальність автора в стилістичному освоєнні таких термінолексем.

**Мета статті** – проаналізувати історичну прозу Р. Іваничука, виокремити в ній філологічні терміни, зокрема лінгвістичні

та літературознавчі, з'ясувати способи їх використання в номінативній функції та в стилістично-виражальному значенні, показати особливості реалізування цих мовних одиниць у різних комунікативних ситуаціях.

**Виклад основного матеріалу.** Аналіз історичної прози письменника свідчить про те, що мову його творів насичено не тільки традиційними тропами й фігурами, історизмами й архаїзмами, без яких зазвичай важко уявити художній твір на історичну тематику, а й «безобразними мовними елементами» – термінами, цариною реалізації яких є власне науковий стиль. У ньому вони характеризуються нейтральністю, не підлягають метафоризації, підміні контекстуальними синонімами, не мають емоційно-експресивного забарвлення. Однак реальне функціонування термінів не обмежується винятково межами названого стилю і часто суперечить їхній потенційній «чистоті» і нейтральності. Таке неоднозначне поводження термінів пов'язане із взаємодією стилів, яка проявляється в тому, що «будь-яке слово, зворот може ввійти в інший стиль, але з іншою функцією інформації, виразності, образності, синонімічності, соціального завдання» [14, с. 1]. Найбільшу проникність щодо цього має художній стиль, який є складною синкретичною структурою, бо в ньому взаємодіють елементи різних стилів, цілісність яких забезпечується естетичною функцією. У жодному іншому стилі взаємодія з усіма ресурсами мови не досягає такої глибини і не збирається в такі різноманітні форми, як у стилі художньому.

Терміни в історичних творах Р. Іваничука привертають увагу своєю незвичністю вживання, зумовлюють асоціацію з тією сферою, з якої взяті, зазнають відповідних семантичних трансформацій, зокрема розширюють свою семантичну структуру, довантажуються новими смислами, формують художні образи й наповнюють індивідуально-авторську мовну картину світу письменника інтелектуальним струменем. Їхня наявність у художніх текстах прозаїка зумовлена тематикою творів, прагненням реалістично відтворити суспільні події конкретної історичної доби, його неповторною творчою манерою, особистісним світосприйняттям і світорозумінням, особливостями слововжитку. Терміни, які використовує Р. Іваничук, належать до різних галузей наук – точних, суспільних, природничих. Серед термінів із суспільних наук доволі задіяними виявились лінгвістичні та літературознавчі, що мають широке застосування в історичному жанрі письменника.

Читаючи художньо-історичні твори Р. Іваничука, помічаємо, що романіст досить часто залучає цей пласт слів, які є зрозумілими вже із самого контексту твору. Цьому сприяє те, що сам письменник за фахом філолог і, здобувши філологічну освіту, вмів легко ввести читача в курс справи. Філологічну термінолексику автор використав у таких романах, як «Бо війна – війною», «Вода з каменю», «Журавлиний крик», «Край битого шляху», «Мальви», «Манускрипт з вулиці Руської», «Орда»,

«Рев оленів нарозвидні», «Саксаул у пісках», «Черлене вино», «Четвертий вимір», «Шрами на скалі», у повістях «Зупинись, подорожній!», «Смерть Юди», в новелах «Доктор Бровко», «На перевалі», «Nota bene».

Лінгвістична лексика потрібна письменникові для характеристики героїв – приятелів Івана Вагилевича та Миколи Устичовича: «– А ти зустрічався зі Срезневським? – Так, у Ставропігійському інституті. Ти маєш рацію – цей росіянин і мене вельми здивував. Зав'язався спір межи ним і Зубрицьким – і який парадокс: галичанин Зубрицький твердить, що **українська мова – діалект російської**, а москаль Срезневський відповідає на те приблизно так: якщо на терені нинішньої України панувала колись **прамова**, то вона була **праукраїнською**, про що свідчать **санскритські лексеми** – світ, сік, тато, кара, мара, пан та інші, і якби Київ не зруйнували монголи, то офіційною мовою нинішньої держави була б не суміш **староболгарської та угро-фінських мов**, а **слов'яноукраїнська**, і Пушкін писав би свої поезії по-українськи. Отак!» [11, с. 38]. Описуючи розмову двох людей, які говорять про відомих учених Ізмаїла Срезневського та Дениса Зубрицького, письменник не може обійтися без лінгвістичної лексики, тому вкладає її в уста своїх героїв, а вони, вживаючи такі слова у своєму мовленні, передають читачеві відомості про походження української мови. Використовуючи мовознавчі лексеми в мовленні персонажів, автор наголошує на лексичному багатстві української мови, її високому стилі викладу, а також граматичних категоріях, які є такими самими, як і в інших європейських мовах. Про чистоту рідної мови дбають провісники національного відродження – Іван Вагилевич та Маркіян Шашкевич, діяльність яких спрямована проти засмічення своєї мови чужоземними елементами: «– Я ж давно тобі казав, – промовив Вагилевич, – ми й досі не можемо відірватися від каліччини, яку впровадив своїм «Домоболієм» Йосиф Левицький. Ми повинні писати хоча б **покутським діалектом**. – І відшліфувати його **фонетикою творів Котляревського**, – додав Маркіян» [6, с. 190].

Для мови автора властиве вживання лінгвістичної лексики в прямому значенні: «Він [Кривда – Г.Г.] готувався розпочати першу лекцію з **вступу до мовознавства** улюбленою фразою покійного Мохнацького: «У змінах **коренів слів** вбачайте історію народів», та зрозумів, що такий вступ нині не схвилює студентів» [8, с. 222]. Використовуючи таку лексику письменник характеризує свого героя як вченого-філолога, який займається викладацькою діяльністю.

Змальовуючи життя своїх персонажів – «карликів» у «карлицькій колонії», прозаїк використовує мовознавчі слова **термін, лексикон**, за допомогою яких звертає увагу читача на те, що такі лексеми, як «менуєт» і «піруєт», різні за своїм лексичним значенням, але подібні за вимовою: «Карлики, які походили з сіл, не розуміли **значення** цього **слова** і плутали патріотичний **термін** «менуєт» з іншим, теж незрозумілим, але з **ворожого лексикону** взятим – «піруєт». Справа в тому, що карлиці, як виявилось потім, танцювали зовсім не менуєт, а лише виконували піруєт, за що їх скарари на горло, а **слово** «піруєт» **клеверети Тома оголосили крамольним**» [10, с. 74]. З наведеного контексту зрозуміло, що **менуєт** означає «танець», а слово **піруєт** – це «повний круговий поворот усім тілом на носку однієї ноги у танці, балеті» [2, с. 789], хоч цього слова письменник не пояснює в тексті. Через вживання таких лексем, які вдало підібрав автор, відбувається гра слів, а сам контекст набуває жартівливо-іронічного забарвлення.

З лінгвістичною лексикою тісно пов'язана літературознавча. Деякі з цих слів і словосполучень вжито в мовленні персонажів – письменника Івана Котляревського та вченого Павла Любимського, які ведуть мову про пошуки нових стилів у літературі: «Іван Петрович стояв, затамувавши подих, обличчя гостя було поважне й холодне, в автора здали нерви. – Я розумію, що **бурлеск** – то ще не серйозна **література**, шилом моря не нагрієш, – почав заздалегідь оправдовуватися, – але я не знаходжу іншої **форми**. Я пішов за віянням **веймарського класицизму**: хочу сьогоднішні проблеми втиснути в старі **сюжети**. Звичайно, Гете і Лессінг роблять це на рівні своїх талантів і тієї культури, яка стоїть за ними. А ми мусимо починати з **низького ґиґилю**» [6, с. 152]. Наведена спеціальна лексика уводить читача в середовище літературного життя героїв. Слід зауважити, що слово **ґиґилю** тут ужито як застарілий варіант і означає те саме, що й поняття **стиль**. Воно вказує, що йдеться про термінологічну систему XVIII – початку XIX століття, коли розгортається дія романів.

Дискусію про напрями в літературі ведуть двоє друзів – персонажі-літератори Микола Новиков та Микола Карамзін: «– Не маю нічого проти **сентименталізму**, мій любий колего, якщо цей напрямок покликаний руйнувати догми офіційного **класицизму**. Ваше ж трактування нової **літературної течії**, як я зрозумів з недавньої дискусії, децю інакше» [7, с. 206]. Ужиті в прямому значенні спеціальні терміни, характеризують літературне життя другої половини XVIII – початку XIX століття, коли розвивалися в літературі напрями сентименталізму й класицизму. З контексту зрозуміло, що сентименталізм заперечує класицизм, оскільки той дотримується системи суворих правил відтворення дійсності на відміну від сентименталізму, якому притаманна ідеалізація дійсності та надмірна чутливість у її зображенні.

Літературознавчі лексеми характерні не тільки для мовлення персонажів, але й для авторської розповіді: «**Компаративізм**, започаткований Гердером і розроблений у Росії петербурзьким професором Веселовським, лозунг загальносвітової **літератури** із свого доброго начала перетворився в працях багатьох учених у механічну **теорію запозичень**, яка останнім часом хлинула в **літературознавство**, заперечуючи самотуність національних **епосів**, вона добиралася і до **оригінальних творів**. Микола Іванович упритул зіткнувся з нею, вивчаючи **творчість Шота Руставелі**: ця теорія допускала перське, індійське чи бозна-яке походження **поєми** – тільки не суто грузинське» [12, с. 297]. Усі виділені лексеми виступають у прямому значенні і характеризують Миколу Гулака як прекрасного знавця і дослідника творчості грузинського поета Шота Руставелі.

Інокли літературознавчу лексику Іванчук уживає в переносному значенні і вводить її в образний контекст: «Пишибишевський безоглядно, з відчайдушністю розбишаки нищив при мені старі канони **форми і змісту**, троцив, аж курилася з них порохня, й будував з уламків новий храм ажурно-витонченого **стилю**, заманював увійти до нього, розчинитися в дзеркальному сьйві кришталю і не вийти ніколи» [13, с. 508]. Змістові поняття слів **форма** та **зміст** тут реалізуються повністю, крім того, семантика слова **стиль** розширюється, з'являються асоціації, пов'язані з контекстуальним змістом цього слова, а саме із храмом, який має символізувати гарний і витончений літературний стиль письменника.

Аналізуючи філологічну лексику, відзначимо, що автор дуже добре обізнаний із сучасним та історичним мовознав-

ством, зарубіжним та українським літературознавством. Це засвідчує велика кількість прізвищ учених-філологів, письменників, численні назви праць, статей, на які письменник не тільки посилається у своїх творах, але й цитує їх та аналізує зміст. Наведемо назви найвідоміших з цих праць:

– мовознавчих: «Азбука» Лаврентія Зизанія [9, с. 310], «Відомості о руськом язичі» Івана Могильницького [6, с. 15], «Граматика малоросійського наречія» Павловського [6, с. 18], «Історія слов'янської мови та літератури всіма наріччями» Шафарика [6, с. 18] та інші;

– літературознавчих книг: німецький епос «Пісня про Нібелунгів» [9, с. 289], «Погляд на «Слово о полку Ігоревім» Міллера» [12, с. 296], «Послання к утекишим от православної віри єпископам» Івана Вишенського [9, с. 298]; статей: М. Гулака «А. Берже як орієнталіст» [12, с. 431], «О книге Ф.К. Альтера «О грузинской литературе» [12, с. 394], «Пісня про Адигея» [12, с. 431], «Про алагарську спадщину» [12, с. 433], «Про «Барсову шкуру» Руставелі» [12, с. 408], «Про знаменитого поета Нізамі і його поему «Похід русів проти Берди» [12, с. 438], «Про народну поезію тюркських народів» [12, с. 431]; І. Труша «З області нашої нової літератури» [13, с. 614]; Лесі Українки «Не так ті вороги, як добрі люди» [13, с. 549]; І. Франка «Децо про себе самого» [13, с. 680], «Література, її завдання і найважливіші ціхи» [13, с. 668], «Поет зради» [13, с. 680], «Хуторна поезія» П.О. Куліша» [12, с. 414] та інші. Послугуючись назвами цих філологічних праць, письменник змальовує реальні постаті вчених-філологів, створює їхні мовні характеристики, зображує наукову атмосферу, яка їх оточує.

**Висновки.** Філологічна лексика в художньому дискурсі Р. Іванчука вживається переважно в прямому значенні, тобто у звичній для неї функції номінації понять. Рідше вона виступає в образному контексті, у якому її семантика розширюється, внаслідок чого з'являються символічно переосмислені лексеми, пов'язані з її контекстуальним змістом. Зважаючи на це, з одного боку, вона містить потрібну в історичному жанрі наукову інформацію, а з іншого, функціонує як стилістично-виражальний засіб. Вправно вплітаючи філологічну лексику в канву історичних творів, оригінально переосмислюючи її, автор створює цікаві й неповторні художні образи, показує, як розширюються виражальні можливості художнього мовлення. Все це свідчить про високу майстерність письменника, розкриває специфіку його індивідуально-авторського стилю, дає нам підстави вважати його одним з найбільших філологічних ерудитів серед українських майстрів художнього слова.

У перспективі предметом для дослідження стануть не лише лексеми зі сфери суспільних наук, але й лексичні засоби інших галузей у художньому дискурсі Р. Іванчука, які дадуть змогу дослідити процеси їхньої взаємодії в контексті літературного твору.

#### Література:

- Буда В.А. Лінгвостилістика сучасного історичного роману про добу козацтва (60–90 рр. ХХ ст.). Київ: Рідна мова, 1998.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
- Гайдученко Г.М. Семантико-стилістична характеристика хронологічно маркованої лексики (на матеріалі української історичної прози другої половини ХХ століття): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1999. 19 с.
- Голоух Л.В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної історичної прози): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1996. 20 с.
- Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика і культура мови). Київ: Довіра, 1999. 431 с.
- Іванчук Р.І. Вода з каменю: твори в 3 томах. Київ: Дніпро, 1988. Т. 2. С. 6–720.
- Іванчук Р.І. Журавлиний крик: історичний роман. Львів: Каменяр, 1989. 375 с.
- Іванчук Р.І. Зупинись, подорожній: повість. Львів: Каменяр, 1991. С. 211–311.
- Іванчук Р.І. Манускрипт з вулиці Руської: твори в 3 томах. Київ: Дніпро, 1988. Т. 1. С. 38–615.
- Іванчук Р.І. Орда: псалом. Львів: Видавнича спілка «Просвіта», 1992. 199 с.
- Іванчук Р.І. Саксаул у пісках: роман. Березіль. 2000. № 9–10. С. 3–93.
- Іванчук Р.І. Четвертий вимір: твори в 3 томах. Київ: Дніпро, 1988. Т. 2. С. 271–472.
- Іванчук Р.І. Шрами на скалі: твори в 3 томах. Київ: Дніпро, 1988. Т. 2. С. 473–693.
- Озерова Н.Г. Взаимодействие функциональных стилей в русском и украинском языках. Русский язык и литература. 2000. № 1. С. 1–4.
- Хом'як О.І. Лінгвостилістика української прози 60–90-х років ХХ століття (на матеріалі творів В. Дрозда, Р. Іванчука, В. Шевчука): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2004. 20 с.

#### Городиловская Г. П. Филологическая лексика как репрезентант научного стиля в художественном дискурсе Р. Иванчука

**Аннотация.** Статья посвящена лексико-семантическому анализу филологической лексики – лингвистической и литературоведческой, представляющей научный стиль в художественном дискурсе известного украинского писателя Р. Иванчука. Выявлены эффективные приемы и способы реализации этих лексических единиц в привычной для них функции номинации понятий, а также в стилистически-выразительном смысле. Приведены особенности использования таких средств в различных коммуникативных ситуациях.

**Ключевые слова:** лингвистическая и литературоведческая лексика, прямое и переносное значение, научный стиль, художественный дискурс.

#### Horodylovskaya H. Philological lexis as represent of R. Ivanychuk's scientific style in artistic discourse

**Summary.** The article is devoted to lexical-semantic analysis of philological lexis – linguistic and literary, which represent scientific style of well-known Ukrainian writer R. Ivanychuk in artistic discourse. It was studied the effective methods and means of these lexical units implementation in their usual function of notions nominations as well as in their stylistically expressive meaning. It was presented the peculiarities of these means use in various communicative situations.

**Key words:** linguistic and literary lexis, nominative and figurative meaning, scientific style, artistic discourse.